

Правда Спасова

ОСЪЩЕСТВЕНИТЕ АНТИУТОПИИ НА XX ВЕК

Pravda Spasova

THE FULFILLED ANTI-UTOPIAS OF THE XX CENTURY

Abstract: This paper is about the insecurity of the individual in a world, meant to be most secure by definition and intention. The suggestion that prognosis, enclosed in black utopian literature are more likely to be fulfilled, than socio-philosophical predictions from substantial theories like Marxism, could be read out from this paper. It is about the futile effort of post-socialist Bulgarian society to exit the labyrinth of anti-utopia. Thus, it is about intellectual desperation.

Keywords: *anti-utopia, new French philosophy, happiness, feminism.*

Нека в началото да обърна внимание на термина „антиутопия“. Счита се, че в ежедневиия език той обозначава противоположното на „утопия“, – понятие навлязло в началото на XVI век, свързано с визията на Томас Мор за идеалното общество. От философска гледна точка обаче разбирането за утопично не е еднозначно. Красноречив пример в тази посока е, от една страна Марксовото презрение към така наречения „утопичен социализъм“, а от друга – Попъровата (а и на Колаковски) критика на класическия марксизъм като утопична доктрина.

Съответно и значенията на антиутопично не са чак толкова ясни.

Ако решим да прецизираме, като разгледаме различните му употреби в съвременните културологични теории – от катастрофичните прогнози на „новите френски философи“ до деконструктивните амбиции на постмодерната мисъл – ще се вкараме в интересно изследване и ще потънем в него – т.е. трудно ще стигнем до задачата да видим какво от антиутопичните литературни прогнози на миналия, се е оказало осъществено в началото на нашия век. От друга страна, ако се опитаме да изчерпим примерите и се впуснем да разглеждаме като черни утопии всевъзможните катастрофични визии на сайънс фикшън литературата, ще навлезем в още по-неизпълнима задача, която на всичко отгоре няма да е кой знае колко смислена, защото въпросните визии не се различават особено.

Ето защо, освен че съм изключила филмовите антиутопии, а те са популярни и през нашия век (да спомена само сериите на Нетфликс „Черното огледало“), ще редуцирам и литературните черни утопии до най-представителните за XX век – хронологично започвайки с „Ние“ на Замятин и последните два романа на Виткаци (псевдоним на полския писател, художник, драматург и философ Станислав Игнаци Виткиевич), през най-известните книги на Хъксли и Оруел до феминистката черна утопия „Разказът на прислужницата“ на Маргарет Атууд.

Позоваването на всяка от тези книги поотделно би внесло излишна бърливост, защото всички те описват перфектно организирано общество, където технологиите са напреднали, а личните аспирации са в съответствие с общия интерес. Така всичко е регулирано, почти идеално хармонизирано, а основният стремеж е към все по-пълно щастие. На пръв поглед няма нищо обезпокоително в преследването на тези обикновени утилитарни ценности, само че тяхната стриктна реализация води до

неудовлетвореност и желание за бягство. Какво се е объркало? Защо „здравият разум“ предизвиква усещане за беда?

Дали това не е просто израз на ницшеанската критика на утилитарното схващане за щастието на Джон Стюарт Мил и неговите последователи или на бохемски поетичното презрение към тривиалността на всекидневните занимания на масовия човек?

Не мисля че изброените, идещи от различни култури автори просто споделят постромантични нагласи. Антиутопичните прогнози, продължаващи в киното и до днес, са израз на типични опасения, свързани с посоката на нашето развитие. Ето защо ми се струва любопитно и полезно да се върнем към основните теми на тази литература и да дискутираме евентуалната им реализация.

Свободата на избор и комфортът на приватността се разглеждат като най-застрашени от всички изброени тук писатели. Всичко се върши според стриктно разписание и всичко е на показ през стъклените стени в Замятиновата държава на бъдещето. Развлеченията в „Прекрасният нов свят“ на Хъксли са по строго определен план, а в „1984“ на Оруел Биг Брадър непрестанно наблюдава от огромните телевизионни екрани. Колкото до бъдещия свят, описан от Виткаци, там се върши толкова много работа в името на „благополучието на народа“, че никой няма нито жизнеността, нито желанието за удоволствие, дори любовните срещи са напълно изключени от считания в „Прощаване с есента“ за нормален живот.

Рафинираната култура също е чужда на новото общество. В света на Хъксли хората са формирани по рождение и са научени на прости правила по метода на „хипнопедията“. Познанията им по литература се свеждат до детски рими и те са напълно неспособни да разберат каквото и да е високо изкуство, нито дори пиесите на Шекспир или малко по-сложната поезия. „Метафизическите“ разговори са забранени след „изравняващата“ революция в романа на Виткаци и не остава нито време за, нито необходимост от занимания с философия. По същия начин и според Замятин, както и според Хъксли в така описаното бъдещо общество не се допуска друго изкуство освен математически комбинираната механично звучаща музика. Струва ми се, че тук референцията не е просто и само към Платоновата република, патосът е срещу култа към технологизацията на обществото, защото, както прогнозира Виткаци, животът претърпява „трансценденталната необходимост от механизация“.

Чрез високите технологии се осъществяват и стриктен контрол, и манипулация в името на прогреса и всеобщото щастие.

„Такова е разковничето на щастието и добродетелта – да харесваш онова, което трябва да правиш“.

Това е формулата в „Прекрасният нов свят“, а пък ако имаш трудности в прилагането ѝ, няколко глътки „сомма“ ще ти помогнат. По същия начин в „Ненаситност“, втория антиутопичен роман на Виткаци, щастието се постига посредством „таблетките на Мурти Бунг“. Колкото до „Ние“ на Замятин, там въпросът е решен кардинално: генетична операция отстранява душата (бидейки руснаци, героите му притежават душа) и ги ощастливява.

Но онова, което е подложено на най-строга рестрикция в този изкуствен свят, е любовта. Партньорите се избират с билети в „Ние“ или чрез резервация в Хъкслиевия прекрасен свят, където привлекателните момичета са наречени „пневматични“, докато в „1984“ предупреждава Оруел, любовта просто е забранена. Все пак, във всички тези книги именно любовта (която при Виткаци обикновено е представена като „всепоглъщаш секс“) е силата, която кара героите да прекрочват правилата и да търсят щастие, различно от одобреното, като се стремят към живот, изпълнен с емоции, не с удобства и вещи. Така и стремежът им да се измъкнат от тоталния контрол е посредством любовта, защото това най-лично човешко чувство е най-добрият антидот на деперсонализиращата организираност.

Тези маркузиански заключения не са нищо ново и не би имало смисъл да ги споменаваме, ако тривиалното заключение, че за да сме щастливи, се нуждаем от смисъл, различен от материалната удовлетвореност, не се оказваше досадно актуално и днес. Нека преди това да се спрем накратко и отделно на книгата на Маргарет Атууд „Разказът на прислужницата“, защото там присъства и феминистки патос.

Романът визира бъдеще, където всички изброени по-горе опасения са осъществени. Технологичното развитие е налице, но в резултат хората са станали почти напълно безплодни, природата е съсипана, а на всичко отгоре непрекъснато някъде по света се водят локални войни. Мъжете управляват и по

избор могат освен съпруга да имат и прислужница, за да увеличат шансовете си за потомство. Любовта е забранена, процедурата по „опитите за прокреация“ трябва да е коклото се може по-безлична и индиферентна. Прислужничките нямат избор, единственото им удоволствие е посещението на пазара веднъж дневно. Те не трябва да четат, не притежават лични вещи и не бива да познават собствените си деца след раждането.

Всичко в държавата е общо и под контрол. Важните събития, като раждане, зрелост, наказания се отбелязват с публична церемония. Удоволствията са незаконни, дори за така наречените Командори. На практика никой няма право на избор. Този начин на живот трябва да „спаси човечеството“.

Като оставим настрана различната по пол гледна точка, която внася един не особено съществен според мен патос, катастрофичната визия не е много по-различна от „мъжките“ черни утопии. Същите ценности са застрашени, подобни опасения са изразени. (Тук в скоби съм изкушена да отбележа, че въпреки усилията на феминистичната нагласа да се отграничат рязко културните реалности по критерия „джендър“, тези опити рядко са подплатени с фактология.) И така, след като, надявам се, приехме, че става дума за общо взето еднакви безпокойства относно бъдещето, нека се опитаме да видим доколко нашето настояще е оправдало основанията им.

Като че най-ясно и лесно е да се отговори на политическите прогнози в тези черни утопии, защото те до голяма степен са били и констатации. Разбира се, всяка от изброените книги търпи различни интерпретации. Така през 1984 г., юбилейна за Оруеловия антиутопичен роман, в посветения му брой на списание „Футирист“ преобладават мненията, че авторът е имал предвид компютъризираното западно общество. Тогава това ми се струваше кошунствено – бях убедена, че Оруел метафорично описва съветския тип реален социализъм. И наистина, след като по време на перестройката бяха отворени някои засекретени документи, дори за онези, които не бяха склонни да го признаят стана ясно, че лозунги като: „Онзи който контролира миналото, контролира бъдещето“ и институции като Министерство на пропагандата бяха солидна част от социалистическата реалност.

Опитите за обяснение как точно това се е случило, след като се предполагаше, че социализмът ще е реализация на марксистките идеали за промяна на несправедливия свят са разнопосочни и вече неактуални. Аз само ще отбележа, че съм съгласна с тогавашната теза на Александър Зиновиев, че именно сталинизмът е логичната реализация на „народовластието“. Колкото до последвалото развитие на реалния социализъм и до каква степен той беше реализация на Марковата утопия за комунистическото бъдеще са, надявам се, въпроси от миналото, макар че свидетелстват за адекватността на политическите прогнози в черните утопии на XX век.

По-интересният въпрос, чийто отговор не е толкова лесен, се отнася до посоката на развитието на човечеството. И тук като че анализаторите на „Футирист“ се оказаха по-далновидни. Нямам точно предвид лесните паралели между прекращаващите приватността ни мерки за сигурност поради терористичната заплаха и тоталния контрол над личността, описан от Замятин, Хъксли, Оруел. Доста по-съществени от камерите по летища и молове са ограниченията в тоталитарната държава, онези от нас, които сме живели там, го знаем. Безпокои ме онова, което най-общо определяме като хуманитарна култура и то е свързано с Big Brother не толкова като символ на вездесъщия контрол от Оруеловата 1984, колкото като събирателно название на профаниращите публиката реалити формати, които заливат буквално всички телевизионни програми.

Иска ми се да се надявам, че картината на интелектуално и морално упадащ свят, описана от френската „нова философия“ в самия край на миналия век, е предубедена и че ние просто изживяваме преход към различна парадигма на начините за придобиване на знания. Та нали всяко поколение се обявява за по-висококултурно следващото, нима Моцарт и Чайковски не са били обявявани за профанатори на „сериозната“ музика? Все пак, уравниловката по посока „развлечение“ е налице в световен мащаб, в който не влизам, защото не ми се говори en gros.

Онова, което ме занимава, е какво се случва у нас? След няколко години на еуфорично превеждане, издаване и четене на забранени текстове, политическите промени някак доведоха до нова фасцинация – относно благотворността на пазарните механизми в културата. Автори като Тофлър или Гълбрайт, подчертаващи необходимостта от минимизиране на деструктивното въздействие на пазара върху изкуството, се считат за остарели и ретроградни. Резултатите са видни всяка вечер от телевизора, който можеш да изключиш, но когато става дума за образованието, което става все по-фрагментарно

и занаятчийско, е погрешно да си затваряме очите. Така изкласяват онези архитекти и предприемачи, за които екологията има смисъл само като завеса за изграждането на нови и нови бетонни комплекси.

Ако пък сме загрижени за бъдещето на изкуството оказва се, че идещите да неутрализират прякото пазарно въздействие европейски фондации, предизвикват нов тип меркантилна ориентираност към печеливши проекти с „правилна“ тематика.

Оказва се, че щастливо се отървахме от едно антиутопично общество, което цинично експлоатираше идеалите за социално равенство и свобода, само за да се гмурнем в царството на развлечението, където всеки ще не ще поглъща „сомма“ от масмедиите и където „да бъдеш“ еднозначно означава „да имаш“.

Как да избегнем чувството на обреченост поради постоянното живеене в антиутопично общество? След като е прекарал половината от живота си в нещо, което претендираше да е „справедлив социален ред“, сега, изпитвайки диктата на пазара с цялата корупция и чалгизация, как човек да бяга от социалната депресия?

Явно философията не е призвана да промени света, опитът за реализация на тезисите на Маркс го показва. Може би отговорът е в избора на лична утопия. Някои може би вярват в политически каузи, други емигрират в „другия живот“ на интернета и се реят между персонификации в търсене на самочувствие и свобода. А трети се чудим какво да правим.